

Devierea în problema națională - pretextul arestării lui Lucrețiu Pătrășcanu

MIOARA ANTON

Cazul Pătrășcanu poate fi plasat pe coordonatele a ceea ce Raymond Aron numea a fi „fraternitatea teroristă”¹, concretizată prin nevoia partidului de a-și devora proprii membri în numele apărării unității organizației de dușmanii reali sau potențiali. Menținerea intactă a purității ideologice intra, de asemenea, în același registru al luptei împotriva dușmanului strecurat în interior. Nota dominantă, reflectată, de altfel, la nivelul întregii societăți, este, pentru această perioadă, nesiguranța dată de impunerea unui sistem coercitiv. Actorii puterii sunt surprinși în ipostaze care denotă caracterul improvizat și nesigur al propriei lor poziții. La nivelul anilor 1945-1948, situația din interiorul partidului se menține într-o atmosferă încordată.

Excluderea și arestarea lui Lucrețiu Pătrășcanu reprezintă unul dintre puținele momente în care divizata conducere a P.C.R. a acționat în mod unitar. Deși articolul nostru are ca punct de pornire devierea în problema națională, trebuie precizat că instrumentarea cazului Pătrășcanu s-a bazat pe o serie de acuzații comune, tipice, tuturor proceselor staliniste: spionaj, sabotaj, complot, conspirație, cosmopolitism, naționalism burghez, miopie politică, lipsă de vigilență, spirit conciliator etc². Fiecare acuzație în parte, dincolo de rigiditatea formulelor, își propune să dezvăluie „adevăratele” intenții, până nu demult ascunse, ale celui inculpat. Nu mai departe, una dintre mărturisirile lui Belu Zilber — „Știam că sunt dușman și nu am spus”³ — arată categoriile de răspuns dorite și obținute prin metode specifice de către instanțele de partid. În practica

¹ Raymond Aron, *Istoria și dialectica violenței*, București, Editura Babel, 1995, p. 105.

² Pentru modul de desfășurare a proceselor de tip stalinist în țările de democrație populară a se vedea Annie Kriegel, *Les procès dans les systèmes communistes. La pédagogie infernale*, Paris, Gallimard, 1972, p.119-127; François Fejtő, *Histoire des démocraties populaires. L'ère de Staline. 1945-1952*, Paris, Éditions du Seuil, 1952, p. 222-244; de același autor, *L'Héritage de Lénine. Introduction à l'histoire du communisme mondial*, Paris, 1977, p. 235-263; Roy Medvedev, *Le stalinisme. Origines, histoire, conséquences*, Paris, Éditions du Seuil, 1972, p. 519-530.

³ *Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu*, București, Editura Vremea, 1996, p. 88.

P.C.R., cu referire la cazul Pătrășcanu, vigilența revoluționară s-a tradus prin eliminarea unei posibile alternative.

În construirea cazului au fost folosite toate momentele importante ale drumului partidului spre puterea absolută: negocierile politice care au dus la căderea Guvernului Antonescu, semnarea armistițiului, ministeriatul din timpul primului Guvern Sănătescu, instaurarea Guvernului Groza din 1945, alegerile din noiembrie 1946, acordul de pace de la Paris, din 1947. Invocarea lor de către instanțele de partid – avem în vedere alianța temporară dintre gruparea moscovită și cea din închisori – ca momente ale devierii de la linia partidului indică, pe de altă parte, și importantul capital de imagine pe care Pătrășcanu îl deținea în comparație cu ceilalți membri ai partidului. Anton Rațiu, director adjunct al Corpului de Detectivi din M.A.I., acuzat ulterior în procesul Pătrășcanu, afirmă că „auzisem de Lucrețiu Pătrășcanu ca de o prezență importantă în sânul P.C.R. care, datorită patriotismului său, se detașase de tovarășii lui de partid”⁴. Tot el indică faptul că Emil Bodnăraș ar fi ordonat lui Vania Didenko supravegherea activității ministrului de Justiție încă din octombrie 1944⁵: „Omul acesta (*Lucrețiu Pătrășcanu, n.n.*) prea se ridică. Trebuie să-i găsim ceva. Să-l urmărească Mișa, Vania, Petea, Serghei!”⁶. După 23 August 1944, colaborarea lui Pătrășcanu cu centrele de putere existente în partid s-a dovedit a fi foarte dificilă, ceea ce l-ar fi determinat să afirme că „nu voi putea niciodată lucra cu ei”⁷. Gheorghe Brătescu, ginerele Anei Pauker, amintește, la rândul său, de tensiunile existente la vârful partidului în timpul conferinței generale din octombrie 1945, când au fost discutate proiectul de statut și alegerea noilor membri ai C.C.⁸. Episodul este relatat și de Pătrășcanu, care, la acuzația lui

⁴ Anton Rațiu, *Cumplita odisee a grupului Pătrășcanu. Adevăruri dureroase*, vol. I, București, Editura Gestiunea, 1996, p. 46. Referitor la relațiile dintre Emil Bodnăraș și Lucrețiu Pătrășcanu, Belu Zilber are o altă versiune. Deși L. Pătrășcanu refuzase numirea lui Bodnăraș ca ministru subsecretar de Stat la Ministerul de Interne, în Guvernul din 6 martie 1945, acesta din urmă a stat în umbră în „rezolvarea” cazului fostului coleg de partid: „Amândoi eram convingși că Bodnăraș la Interne va aresta țara în rate [...]. Ceea ce făcuse Pătrășcanu era evident un act antipartinic, dar necesar. Ne-am înșelat amândoi. Bodnăraș [...] a stat în umbră și a fost, poate, singurul membru din Biroul Politic care a refuzat să trimită în judecată pe Pătrășcanu”. Andrei Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic. A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 62–63.

⁵ Referire la Conferința Generală a P.C.R., desfășurată la București între 16-21 octombrie 1945.

⁶ Anton Rațiu, *op.cit.*, vol. I, p. 137.

⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 33.

⁸ Gh. Brătescu, *Ce-a fost să fie. Notății autobiografice*, București, Editura Humanitas, 2003, p. 151.

Gheorghiu-Dej că „păstrează rămășițe mic-burgheze în gândirea sa”, a replicat că „tov. Gheorghiu a confundat ce înseamnă a fi intelectual și a fi burghez. Sper că a fost o afirmare involuntară”⁹.

Pe de altă parte, competiția pentru ocuparea unor poziții cât mai avantajoase în Biroul Politic și în Secretariat nu l-a favorizat pe Pătrășcanu. El nu reușise să se facă agreat nici de grupul din închisori — în special de Gheorghiu-Dej, a cărui adversitate a avut o contribuție majoră pentru înlăturarea sa — și nici de cel moscovit. Directivele sovietice în privința înlăturării lui Pătrășcanu au fost trasate, se pare, la sfârșitul anului 1947, când Biroului Politic i s-a ordonat găsirea unor legături între Pătrășcanu și membrii partidelor istorice, aflați deja în închisori.¹⁰

În noua configurație a puterii după momentul octombrie 1945, sfera responsabilității lui Pătrășcanu în interiorul partidului s-a restrâns tot mai mult. În declarațiile din timpul anchetei, asupra atitudinii sale nepartinice, Pătrășcanu arată că, în ciuda demersurilor sale, starea de izolare din interiorul partidului s-a accentuat mai ales între anii 1945-1946, iar încercările de a se apropia de Gheorghiu-Dej, în octombrie 1946, în timpul Conferinței de Pace de la Paris, s-au soldat cu un eșec¹¹: „Nici tov. Ana, nici Luca sau Gheorghiu-Dej n-au voit să lucreze cu mine nici să mă atragă la o muncă efectivă de partid. [...] Atitudinea, celor care conduceau efectiv partidul, a fost de a scăpa de mine, de a mă transforma într-un om suportat, dar nu un tovarăș cu care vrei să lucrezi”¹².

Deși, prin discursul pronunțat la Cluj, în iunie 1946, Pătrășcanu prezenta, în mare parte, ceea ce se gândea la nivelul întregii elite politice, efectul a fost cu totul neașteptat, soldându-se cu izolarea sa. Discursul a atras nemulțumirea conducerii de partid, în principal pe cea a lui Gheorghiu-Dej. În opinia noastră, considerăm că modul în care liderul comunist a încercat să atenueze tensiunile provocate de politica Guvernului Groza, prin promovarea în funcțiile locale de conducere a reprezentanților minorității maghiare, a produs nemulțumirea conducerii P.C.R. Discursul produsese confuzie și „dezorientare” în rândul populației maghiare, sprijinitoarea P.C.R. Vasile Vaida atenționa conducerea de partid că și „tovarășii, buni, neșovini, spun: «Dacă C.C.-ul este de acord cu

⁹ *Principiul bumerangului*, p. 16.

¹⁰ Vezi pentru mai multe informații Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948-1965*, Iași, Editura Polirom, p. 136, 147 și Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Iași, Editura Polirom, 2002.

¹¹ În realitate, situația s-a agravat după Conferința de Pace de la Paris, unde capitalul de imagine al lui Pătrășcanu, în comparație cu ceilalți membri ai delegației, a crescut foarte mult. Anton Rațiu, *op.cit.*, vol. II, p. 40.

¹² *Principiul bumerangului*, p. 25.

discursul tovilui Pătrășcanu, noi nu mai stăm în partid»¹³. O altă cauză a nemulțumirii conducerii de partid o constituia popularitatea pe care ministrul Justiției o obținuse în rândurile P.N.Ț. Nicolae Carandino, fostul director al cotidianului „Dreptatea“, afirma, în 1951, că, în urma discursului în care Pătrășcanu a avut o „poziție națională“, a primit dispoziții de la conducerea P.N.Ț. de a fi „menajat în gazetă și de a nu-l mai ataca personal“¹⁴. Devierea în problema națională a fost luată în discuție în cadrul ședinței Biroului Politic din 22 iunie 1946, Gheorghiu-Dej motivându-și demersul prin nevoia „lămuririi unor aspecte politice și teoretice în legătură cu problema națională“¹⁵. În opinia lui Gheorghiu-Dej, Pătrășcanu nu numai că nu respectase linia partidului, dar își asumase atribuții pe care Biroul Politic și Secretariatul nu i le trasaseră¹⁶. Ministrul Justiției era acuzat de sprijinirea reacțiunii române prin încurajarea șovinismului maghiar.

Textul stenogramei pune în evidență situația dificilă pe care Pătrășcanu și-o crease în interiorul partidului. Miron Constantinescu, Vasile Luca, dar mai ales Leontin Sălăjan condamnă și acuză, în același timp, atitudinea „șovină“ a lui Pătrășcanu. În 1950, Pătrășcanu își motivează gestul de la Cluj prin dorința sa de a face „un serviciu regimului nostru, răpindu-i lui Maniu posibilitatea de a apărea ca singur apărător al Ardealului de Nord“¹⁷, recunoscând, în același timp, că în mod deliberat nu a arătat textul discursului, deoarece Dej se opusese publicării unui text asemănător și, prin urmare, se temea de un nou refuz. Era, însă, prea devreme pentru o epurare. Prin publicarea *Poziției P.C.R. față de curentele șovine și revizioniste*, demersul lui Pătrășcanu a fost dezavuat public de către conducerea de partid: „Conducătorii partidelor istorice ajung la concluzia că declarațiile de la Cluj ale tovarășului Pătrășcanu înseamnă o schimbare de tactică în politica P.C.R. față de problema națională [...]. Cei care își închipuie că în partidul nostru ar exista disensiuni dau dovadă de totală ignoranță în ceea ce privește caracterul și metodele partidului nostru“¹⁸. Graba conducerii de partid de a dezavua public gestul lui Pătrășcanu poate fi interpretată și din perspectiva apropiatei Conferințe de Pace de la Paris, unde dosarul minorității maghiare din România reprezenta unul dintre subiectele dificile ale negocierilor.

Un alt document important pentru cadrul luptei pentru putere în P.C.R. este Raportul Lesakov, din august 1947. Vasile Luca denunță activitatea lui

¹³ Apud Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945-1946)*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 220.

¹⁴ *Principiul bumerangului*, p. 239.

¹⁵ Florin Constantiniu, *op.cit.*, p. 158.

¹⁶ *Ibidem*, p. 160.

¹⁷ *Principiul bumerangului*, p. 39.

¹⁸ Apud Anton Rațiu, *op. cit.*, vol. II, p. 22.

Pătrășcanu, prin faptul că la Ministerul Justiției „există o mulțime de vulpoi bătrâni care sabotează munca“, dar și pasivitatea lui Gheorghiu-Dej care „nu a întreprins nimic împotriva lui Pătrășcanu“¹⁹.

După această dată, prezența lui Pătrășcanu ca centru de decizie în cadrul partidului este mai mult formală. Rezervele conducerii de partid față de Pătrășcanu se fac evidente la începutul anului 1948: cooptarea sa în rândurile delegației care urma să se deplaseze la Budapesta se realizează numai pe motiv de reciprocitate, Ana Pauker afirmând că „tovarășii unguri vor fi de deranjați din cauza cuvântărilor naționaliste“; nu a fost inclus în delegația care urma să-l întâmpine pe Gh. Dimitrov la București, în ciuda faptului că Pătrășcanu avea vechi legături cu acesta; nu a fost inclus în comisia pentru redactarea Constituției R.P.R. Ca urmare, la 28 ianuarie 1948, el decide să se adreseze ambasadorului U.R.S.S. la București, S.I. Kaftaradze, cu intenția de a fi ajutat într-o problemă delicată, aceea a poziției lui în partid legată de devierea naționalistă. Referitor la acest episod, în documentele anchetei, Pătrășcanu afirmă că „nu o singură dată am căutat să mă dumiresc pe mine însumi, dacă în adevăr am asemenea deviații. [...] Totuși, dacă voiesc să rămân sincer față de mine [...] eu mă consider naționalist sau ca unul care am părăsit internaționalismul proletar“²⁰. El afirmă că a rămas același comunist profund atașat de valorile sovietice și pe deplin recunoscător pentru ajutorul dat de „specialiștii sovietici“ după 23 August 1944, motiv pentru care nu putea fi considerat naționalist. Dar întâlnirea cu ambasadorul sovietic mai mult i-a agravat situația, acesta propunând Secretariatului C.C. (Dej, Pauker, Georgescu) să facă lumină „în această afacere sumbră“: „Secretariatul a fost întru totul de acord cu propunerea mea și a hotărât ca până la începutul congresului să se rezolve problema Pătrășcanu“²¹.

Congresul de unificare din 1948 avea să confirme înlăturarea sa definitivă de pe scena politică. Gheorghe Brătescu prezintă, în memoriile sale, una dintre ultimele încercări de a se salva prin intermediul Anei Pauker, în virtutea, așa cum afirmă el în timpul anchetei, vechilor legături de prietenie. Atacul neașteptat venit din partea lui Teohari Georgescu, precum și acuzația acestuia de a fi căzut sub „influență burgheză“ au avut efecte devastatoare: „Mă aflam la minister în după-amiaza de dinainte de închiderea congresului, când Pătrășcanu a venit să o întâlnească urgent pe Ana Pauker. Nu-și putea ascunde agitația în minutul cât a așteptat să fie introdus în cabinetul Anei și a ieșit la fel de neliniștit de acolo, condus de Ana, care-i tot spunea, parcă spre încurajare: «Lasă, Andrei, că se aranjează....». Dar n-avea să se aranjeze nimic în favoarea

¹⁹ Apud Dennis Deletant, *op.cit.*, p. 241.

²⁰ *Principiul bumerangului*, p. 19.

²¹ Apud Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist*, București, Editura Humanitas, 2001, p. 119.

lui Pătrășcanu, care, curând după congres a devenit un proscris²². Rezoluția Biroului Politic în chestiunea națională, din 10-11 iunie 1948, stabilea la punctul patru ca modalitate de acțiune „combaterea lipsei de vigilență a unor tovi care nu vedeau ascuțirea luptei de clasă și a teoriilor contrarevoluționare ale lui Pătrășcanu, care a devenit purtătorul ideologiei și intereselor burgheziei în rândurile partidului nostru”²³. Dar potrivit documentului, teoriile contrarevoluționare aveau un corespondent într-o practică contrarevoluționară, fiind amintite „ieșirile șovine de la Cluj”, politica de la Ministerul Justiției, neajudecarea la timp a pogromiștilor de la Iași etc.

În timpul anchetei, la un an după arestarea sa, în noiembrie 1949, referindu-se la discursul de la Cluj, el recunoaște, pe linia atitudinii antipartinice, două carențe majore: neinformarea partidului asupra formei finale a discursului (fapt recunoscut și în timpul plenei din iunie 1946, când a precizat că nu a avut o formă finală, ci s-a folosit doar de o schiță) și necunoașterea temeinică a situației din Ardeal. Doi ani mai târziu, Pătrășcanu declară că cele două discursuri de la Cluj l-au situat „pe o linie naționalistă trădătoare”²⁴, ceea ce avut ca rezultat creșterea popularității personale, în totală contradicție cu linia partidului. Spre deosebire de octombrie 1945, Pătrășcanu este silit să recunoască faptul că devierea naționalistă s-a datorat în principal „rămășițelor și prejudecăților mic-burgheze, intelectualiste/individualiste”²⁵: „Datorită acestei poziții ocupate de mine, am devenit purtătorul ideologiei dușmanului de clasă în rândurile partidului [...]. Prin atitudinile și manifestările mele naționaliste am urmărit un anumit calcul politic și anume de a-mi câștiga un bagaj serios politic, prin câștigarea unei largi popularități – pe linie naționalistă, spre a-mi întări situația mea din partid”²⁶.

Considerăm că neutralizarea lui Pătrășcanu nu fost cauzată de atitudini antisovietice sau antistaliniste sau de devieri de la linia partidului ci de „incompatibilitatea sa cu evoluția partidului comunist”, la care se adaugă și o inadmisibilă popularitate.²⁷

²² Gheorghe Brătescu, *op.cit.*, p. 205.

²³ D.A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R.- Cancelarie, dosar 90/1948, „Planul de preluare a Rezoluției Plenei a II-a a Comitetului Central a P.M.R.”, fila 15.

²⁴ Lavinia Betea, *op.cit.*, p. 149.

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Principiul bumerangului*, p. 45.

²⁷ Pavel Câmpeanu, *Ceașescu, anii numărătorii inverse*, Iași, Editura Polirom, 2002, p.196-197.

Deși aparițiile publice anterioare momentului februarie 1948²⁸ au fost suprimate, conducerea de partid se vedea pusă în postura de a lupta împotriva imaginii pozitive pe care Pătrășcanu o avea în cadrul opiniei publice. Rapoartele venite din teritoriu indicau faptul că membrii de partid, în special cei din eșaloanele inferioare, își exprimau regretul și nedumerirea față de situația lui Pătrășcanu. Pentru a curma această stare de lucruri nesănătoasă, Biroul Politic a dispus organizarea unor ședințe speciale unde urmau să fie dezbătute și lămurite abaterile săvârșite în chestiunea națională de către Pătrășcanu, precum și prezentarea unor „dovezi“ care să-l pună în legătură ce celelalte „elemente banditești“, care au activat în țările frățești. În același context, amintim și articolul lui Leonte Răutu, *Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale*, unde acuza faptul că „în unele biblioteci și librării mai circulă cartea trădătorului Pătrășcanu, *Curenți și tendințe în filozofia românească*. Această carte oglindește poziția dușmanului de clasă în filozofie“²⁹.

Conducerea de partid a căutat să plaseze devierea lui Pătrășcanu într-un cadru mult mai vast, inventând o vastă rețea conspirativă, îndreptată împotriva siguranței blocului comunist și, implicit, a Uniunii Sovietice. Eduard Mezincescu preciza, la un an de la arestarea lui Pătrășcanu, „că banda lui Tito conta să găsească sprijin pentru urzelile sale în trădătorul Pătrășcanu, care devenise exponentul intereselor de clasă ale burgheziei în rândurile P.M.R. Izolarea și înlăturarea trădătorului Pătrășcanu au constituit o lovitură dată încercărilor dușmanului de a infiltra ideologia naționalismului burghez în partidul nostru“³⁰. Într-o retorică similară, rezoluția Plenarei a V-a consemna că „[...] partidul a

²⁸ Setul de acuzații cuprindea: 1. informator al siguranței și colaborator al lui Antonescu; 2. spion anglo-american, în care calitate a acționat pentru spargerea unității partidului; 3. inițiator al unei lovituri de stat pentru a prelua puterea politică, cu intenția instalării sale în fruntea unui guvern cu o majoritate reacționară; 4. a avut atitudini dușmănoase, atât înainte cât și după 23 August, la adresa Uniunii Sovietice; 5. a încercat să-și creeze o platformă politică contrarevoluționară și să imprime partidului o linie proprie național-șovină, pregătind drumul răsturnării sociale în favoarea burgheziei, linie bine conturată în cărțile pe care le-a publicat și în discursurile rostite; 6. a stăvilit realizarea măsurilor de partid și de guvern, tergiversând reforma justiției, a împiedicat sancționarea criminalilor de război și a intervenit direct pentru a salva de la pedeapsă pe unii dintre aceștia; 7. prin oamenii săi a organizat acțiuni de sabotaj la C.E.C. și B.N.R.; 8. a făcut pregătiri pentru a fugi din țară și a cunoscut planul de fugă al unor elemente reacționare pe care nu l-a adus la cunoștința organelor competente. Vezi *Principiul bumerangului*.....

²⁹ Leonte Răutu, *Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale*, în „Lupta de clasă“, Seria a V-a, nr. 3, septembrie 1949, p. 88.

³⁰ Eduard Mezincescu, *Procesul de la Budapesta. O nouă lovitură dată lagărului imperialist*, în „Lupta de clasă“, Seria a V-a, nr. 4, octombrie 1949.

combătut cu tărie curente naționaliste șovine și l-a demascat pe Pătrășcanu, agent al burgheziei și imperialismului, strecurat în rândurile partidului”³¹.

Contextul anilor 1947-1948 a favorizat succesul celor două tabere în rezolvarea problemei Pătrășcanu. Excomunicarea iugoslavă, mutarea sediului Kominformului la București, declanșarea valului de epurări și verificări în partidele comuniste frățești, impunerea unei linii antioccidentale, dar, mai ales, antiintelectuale au grăbit sfârșitul carierei politice a lui Pătrășcanu. Decizia sovietică în jocul puterii de la București își are, de asemenea, rolul său extrem de important. Liderii P.M.R. puteau demara procesul de eliminare a elementelor șovine din partid, iar Lucrețiu Pătrășcanu devenise candidatul ideal pentru aceasta.

³¹ *Hotărârea Plenarei a V-a a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, din 23-24 ianuarie 1950, despre sarcinile partidului în domeniul muncii organizatorice.*